

Nõukogude korra taaskohetamise järel Eestis 1940. aastal töötasin kaevurina Kiviõlis. 1941. aastal, kui lähenes sõjaaeg, käisin kaevikuid kaevamas ja olin lühikest aega ka hävituspataljonis. Sellest piisas, et mind vahistada ja mõista kinnipidamisele Rakvere koonduslaagris. Vahistati mind augustis 1941 Rakveres, kus juhtusin okupantide sissetuleku ajal olema, otsus aga vormistati hiljem — 24. septembrist — ja selles nimetati mind aktiivseks kommunistlikust tegevusest osavõtjaks.

Rakvere koonduslaager asus endises kodanliku Eesti jala-vaepataljoni kasarmus. Teisel korrusel olid enamasti eestlastest vahialused, alumisel puhkusele viibiv Saksa sõjaväekas ja pööningul, otse katuse all, täiesti kütmata ruumis hoiti kinni mitmest rahvusest sõjavange. Nõukogude sõdureid. Sõjavange peeti kinni ka lennuangaaris ja vanglas.

1942. aasta talvest peale olin köögis eestlastest vahialuste koka abiks, köök oli sakslastega ühine. Koonduslaagri ülem oli endine Tartu konstaabel Feliks Vaher, pikakasvuline veidi kongus ninaga mees. Kui mõni kinnipeetav julges minna temalt isiklikult midagi paluma, kähvas ta tigidalt: «Küsi-ge Moskvast!»

Köögis tööl olles tuli mul käia valvuri saatel koos teiste vangidega üle raudtee põllult külmunud kartuleid toomas, et oleks, mida patta panna. Pea-koök oli meil Keskküla-nimeline, üks valvureid Kull. Vange toideti peamiselt hobuselihaga, sõjavangidele anti lahinguis surmasaanud hobuste liha.

Kinnipeetuid mäletan juut Pasternakki ja kahte venda Blumenhofi ning Taichi-nimelist, kolmega neist olin ühes kambriis. Nad kõik viidi seal minema, võib arvata, et mahalaskmisele.

Veel peeti selles koonduslaagris kinni mustlasi. Neid hoiti nii väikeses ruumis, et polnud seal õieti õhkugi hingamiseks. Nende hulgas oli üks mustlastüdruk, kelle okupandid panid koos teistega valgest riidest kotte õmblema. Et ta julges endale sellest riidest ka paar tarvilliku pesueset õmmelda, võeti ta kinni, kisti riided seljast ja mõnitati toorel kombel. Pärast haarati ta käsist-jalust kinni ning visati veoauto kasti. Auto sõitis minema. Oli teada, et vange lasti maha Rakvere lähedases Palermo kruusaaugus. Küllap viis sinnasamasse ka tema tee. Oli ilus tüdruk, tantsis ja laulis hästi.

TÄNAVU, EESTI NSV FAŠISTLIKUST OKUPATSIOONIST LÕPLIKU VABASTAMISE 40. AASTAL JA FAŠISMI LÕPLIKU PURUSTAMISE SUURTÄHTPÄEVA AEGU ON SOBIV MEENUTADA HITLERLASTE KURITEGUSID KA MEIE VÄIKESE LIHUVABARIIGI PINNAL.

Kuid üks mustlaspoiss pääses laagrist põgenema. Tal olid kusagilt hangitud traadilõikamiskäärid. Poiss roomas aia juurde, passis momenti, mil valvur oli kaugemal ja seljaga tema poole (traat oli tal seal kohalt juba varem katki lõigatud) ning jooksis võssa. Sakslased teda kätte ei saanud.

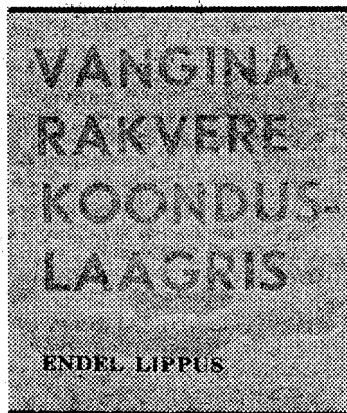
Too Rakveres peatunud sakslaste väeosa koosnes julmadest meestest. Tulid nad

Palermos maha. Eriti hullusti määratsid okupandid enne Leningradi rindele saatmist. Seda kartsid nad nagu tulid, rääkisid kõigile, et oh mis see Prantsusmaa, see oli naljaasi, aga Leningradis on küll ots käes... Mõned nutsid ja halasid purjuspäi, teised muutusid eriti tooreks. Minek tuli neil nii ruttu, et toidukatladki jäid tulele. Meie, köögitöölised, jagasime seda toitu siis kõigile, ka sõjavangidele.

Asemele tuli aga jälle uus sõjaväeküsus.

Olin hiljem kirjavahetuses ühe sealsamas kinnistunud mehega, Viljandi endise rahvakohtuniku Juhani Rүүsaka. Juhani Rүүsaka arreteeriti Väike-Maarjas. Ta kirjutas mulle Rakvere laagri kohta üht-teist, mis võiks huvi pakkuda. 1. veebruaril 1964 saadud kirjast on lugeda:

«1941. aasta augustis ilmus Feliks Vaher Tartust koos kapten Maripuuga pupase autobussi ja karistussalgaga Väike-Maarjasse ning algas Nõukogude aktivistide arreteerimine. Oli me 20—35-kesi ühes 15—16 m² suuruses kambriis, tuli püsti tukkuda ja pingi all magada. Joogivee sisse käisid sorig-tamas omakaitsemehed. Kord oli öösel kõva jooming ja kella 2—3 paiku tulid juua täis bandiidid meie kambri uksele, andsid kümnekonnale mehele labidad pihku ja käskisid minna mullatööle. Igaühele pandi valvur juurde ja viidi kogu seltskond surnuaiale. Seal kästi kaevata auk. Siis võeti rivist (pärast augu kaevamist rivistati meid üles) järjest kolm meest (juhtusin olema viies) ja käsutati augu juurde põlvili. Ma ei suutnud oma silmi uskuda, kui omakaitsemehed Vaheri käsu peale tulistama hakkasid, Kapten Maripuu, kes oli olnud minu arreteerimise juures Väike-Maarjas, olevat nii kõvasti purjus olnud, et polevat jaksanud surnuaiale tulla. Nõnda siis lasti tol korral maha Naukase-nimeline talurentnikust uusmaasaja ning eakas surnuaia-kooristaja ja juurdelõikesaaja, kelle nimesid ma ei tea.

Prantsusmaalt ja olid teel Leningradi alla. Nende kokkade, kellest ühte kutsuti Göringiks, kuulsin, et üks nende oma mees, okupant, lastavat deserteerumise pärast rivi ees maha. Ka mul õnnestus seda mahalaskmist juhuslikult nurga tagant näha. Veelgi paremini nägid kõike ümbruses toimuvat sõjavangid katusesse tehtud vaateavadeist. Nendegi käest imbus meieni üht-teist kuuldust-nähtust. Sakslased rivistati lasketiiru vallidele üles ja mustas riides Saksa pastor andis desertööridele jumalaarmu. Siis laskis terve väeosa ta pih-ta üksiklaskudega.

Fašistide orgiad olid harilikud asjad. Kõeti sauna ja valiti vahialuste hulgast välja noori tüdrukuid, kelle seas oli ka kommunistlikke noori. Neile teatati, et tuleb sõita Saksa samaale meditsiniõdedeks. Nägin juhuslikult pealt, kuidas üks tüdruk, käed okstraadiga kinni seotud, läi teda mõnitavale fašistile jalaga kõhtu. Fašistid vägistasid ja mõnitasid oma ohvreid ennekuulmatul viisil, seejärel lasti nad

VANGINA RAKVERE KOONDUS- LAAGRIS

(3. lk. järg)

Surnuaiast juhtus aga sel ajal mööda minema sakslaste voo, kust mehed tulistamist kuuldes laskevalmis automaatidega kohale ilmusid. Küsimusele, mis siin tehakse, vastas Vaher: «Tapame kommuniste!» Auk oli juba poolenisti täis aetud, seal liikusid veel ühe mahalastu põlved... Saksa ohvitser käskis meid, ülejäänuid üles rivistada ja vaatas eriti uudishimulikult mind, kes ma tol korral olin 115-kilone suurekasvuline mees. Too

ohvitser küsis siis minult, miks mind oli mahalaskmisele määratud. Vastasin, et olin kaupmees ja mu süüks on arvatud see, et olin käinud maju, sealnulgas ka oma majaperemehe maja natsionaliseerimas (Seda asjaolu oli Vaher mulle laageris mitmel korral nina peale visanud.) Ohvitser päris ka teiste kohta ja käskis siis viia meid Rakverre ning asja uurida.

Seal oli ka Rakke või Kilti si kandist pärit Jürna-nimeline, kel olid ilusad säärsaapad. Bandiidid olid jõudnud need tal juba jalast ära kiskuda.

Seejärel pandi meid kinni tühja keldrisse, kus saime sooja ainult üksteise kannul ringiratast marssides. Sealt viidi meid Rakvere kasarmuis asunud koonduslaagrisse.

Laagrist mäletan nelja juuti: kahte venda Blumenhofi, kellest teine oli hea maletaja, ja veel kahte. Kaks venda, kellest teine oli olnud Rakverre lähedal valla täitevkomitee

esimees, ütlesid, kui neid ühel ööl ära viima hakati: «Vennad, nüüd läheb tee Palesmosse...» Lühikest aega istusid minuga koos Vao valla täitevkomitee esimees Rosenbaum ja partorg Saarik.»

Nõnda kirjutas oma vangisolekust Juhan Rütusak.

Vangidel tuli käia linnas mitmesugustel töödel ning ka õppeplatsil olnud tanke ja teisi lahingutes viga saanud sõjamasinaid remontimas.

Mina olin Rakvere koonduslaagris 1943. aastani, siis saadeti mind koos rühma teiste vangidega Kiviõlisse. Et mulle oli see kant hästi tuttav — olin ju seal kaevurina töötanud —, õnnestus meil kaevandusest neljakesi jalga lasta. Algul läksime minu venna poole, siis redutasime kuni Nõukogude vägede tulekuni metsas. Süüa anti taludest, saime kokku ka partisanidega. Kui Nõukogude väed siia jõudsid, pandi mind kohe tervislikel põhjustel nende laatsaretiti.